O posibilă variaţie dialectală în textele vechi româneşti: *tată/părinte*

Iosif Camară
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Résumé: La langue roumaine possède deux mots pour désigner l'idée de 'l'homme en rapport avec ses fils': *tată* (*père*) et *părinte* (*parent*). Même si la synonymie entre ces termes n'a été jamais parfaite, dans les textes roumains anciens on constate une oscillation entre eux dans des contextes identiques. L'examen du problème dans plusieurs textes roumain, en commençant avec *Notre Père*, nous révèle des motivations diverses, linguistiques et extralinguistiques. Le fait que le terme *parent* est préféré par les parleurs de la moitié nord du territoire daco-roumain nous a permis de conclure qu'en ce cas on a à faire avec une variation diatopique.

Mots-clés: Notre Père, sinonimie, variation diatopique

Cercetarea versiunilor româneşti ale rugăciunii *Tatăl nostru* din diferite epoci ne-a permis să facem unele constatări privitoare la anumite serii sinonimice din româna veche. Invocaţia din debutul rugăciunii *Tatăl nostru* nu prezintă variaţii în limbile vechi de cultură. Cu toate acestea, versiunile vechi româneşti conservă oscilaţia între doi termeni care nu se află în relaţie de sinonimie absolută în româna literară actuală: *tată* şi *părinte*. În primele două secole de scris românesc păstrat, termenul *părinte* este atestat doar în versiuni ale rugăciunii domneşti provenind din jumătatea nordică a teritoriului dacoromân. Ne-am propus, în cele ce urmează, să identificăm ce anume condiţionează selecţia unuia din cei doi termeni, luând în calcul mai multe posibilităţi: înrâurirea originalului, graiul scribului, motivaţii teologice sau chiar influenţa unei anumite orânduiri sociale.

Din cei doi termeni exprimând ideea de 'bărbat în raport cu fiii săi' pe care româna îi moşteneşte din latină, *tată* şi *părinte*, ne-am oprit asupra semantismului celui de-al doilea, care este mai complex. Potrivit DLR, *părinte* are următoarele sensuri: 1. (pl.) 'tata şi mama'; 2. 'bărbat considerat în raport cu fiii săi'; 3. fig. 'fondator, întemeietor, iniţiator, creator'; 4. fig. (în limbajul bisericesc; adesea determinat de *milostiv*, *ceresc*, *atotţiitor* etc.) 'Dumnezeu'; 5. fig. 'preot, călugăr'. SCURTU, care a dedicat o lucrare cuprinzătoare lexicului de înrudire în limba română, arată că sensul de bază al termenului *părinte* 'tată' este întrebuinţat cu nuanţă solemnă, respectuoasă, „atestat încă din secolul al XVI-lea şi apoi din ce în ce mai frecvent"

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

(SCURTU, p. 40-42)[1]. Trebuie remarcată şi situaţia din italiana dialectală, unde avem *parent* 'tată' şi *parente* 'mamă' (cf. SCURTU, p. 40). La plural, termenul denumeşte pe *tata* şi pe *mama*, corespunzând, aşadar, latinescului *patres* (*ibid.*, p. 41). Cuvântul desemna şi rudele de aproape, de obicei din linia ascendentă (în această accepţiune fiind sinonim cu: *bătrâni*, *moşi*, *strămoşi*, *străbuni*, *înaintaşi* (*ibid.*, p. 41). De asemenea, în limba română doar *părinte* formează adjective, nu şi *tată* (cf. SCURTU, p. 42).

În prefeţele şi epilogurile din secolul al XVI-lea, *părinte* 'tată' apare doar de trei ori, iar *tată* înregistrează şapte ocurenţe. Ne oprim asupra prefeţei din *Evanghelia cu învăţătură* a lui Coresi, unde *tată* apare de cinci ori, iar *părinte* de două ori. Ultima ocurenţă (f. 10^{v}) este de fapt reluarea versetului de la Mat. 25:34 din *Tetraevangheliarul* din 1561, unde apare de asemenea *părinte*. După cum au demonstrat autorii ediţiei, în TEXTE SEC. XVI, p. 480, predoslovia *Evangheliei cu învăţătură* este tradusă parţial după textul *Cazaniei de la Zabludov*, inclusiv pasajul care priveşte problema de faţă: „El acesta cu lumina slaveei părintelui, cu bunăvrearea tatălui vru, den duhul sfânt şi den preablagoslovita curată fată Mariia…" (f. 4^{r}, în TEXTE SEC. XVI, p. 563). A treia ocurenţă a cuvântului *părinte* se găseşte în prefaţa *Paliei de la Orăştie*, care este în bună măsură o redactare originală (v. TEXTE SEC. XVI, p. 481): „Milostivu şi de vecie putearnic Dumnedzeu, rugăm tine ca drag părintele nostru, noi, mişei greşiţi şi păcătoşi…" (f. 5^{v}). Este, desigur, un indiciu firav care ar putea indica faptul că în zona Banat-Hunedoara[2] *părinte* se afla în concurenţă cu *tată*. În *Catehismul* lui Coresi (v. TEXTE SEC. XVI, p. 19-128.), termenul *părinte* nu înregistrează nicio ocurenţă la singular. *Tată* are 17 ocurenţe, din care doar trei sunt libere, restul fiind incluse în construcţii relativ fixe (de patru ori în numele rugăciunii domneşti, de şase ori în *Crez*, de două ori în doxologie şi o dată în porunca a patra). *Liturghierul* lui Coresi conţine de opt ori cuvântul *părinte* la singular, faţă de 32 de ocurenţe ale lui *tată*. Din acestea opt, de şase ori apare ca formulă de adresare către preot, o dată se referă la Sfântul Ioan Gură de Aur, aşa încât într-un singur caz desemnează un tată în raport cu fiii săi: „Doamne, atotţiitoriu, Doamne, părintele nostru" (în ectenia care urmează citirii pericopei evanghelice, CL 20^{v}).

Dacă din textele enumerate mai sus nu ne putem face o imagine exactă despre uzul celor două cuvinte în româna veche, altfel stau lucrurile cu textul biblic. În Vechiul Testament, termenul *tată* reprezintă traducerea gr. *pathvr*, lat. *pater*, sl. *ot´c´*. Am efectuat un sondaj în versiunile din secolul al XVII-lea reunite în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum* (MLD: MS. 45, MS. 4389 şi BIBL. 1688), pentru a identifica sursa cuvântului *părinte*[3]. La Fac. 4:20 se vorbeşte despre Iubal, *părintele*

[1] După cum rezultă din datele prezentate în articolul de faţă, extinderea sau restrângerea circulaţiei termenului *părinte* este o problemă care nu poate fi rezolvată fără analiza tuturor textelor vechi româneşti, precedată de localizarea exactă a acestora.

[2] Fenomenele de limbă din prefaţă sunt plasate de autorii ediţiei, în TEXTE SEC. XVI, p. 477, în zona dialectală Banat-Hunedoara (cu excepţia câtorva fonetisme care se explică prin originea munteană a tipografilor).

[3] Potrivit lui N.A. Ursu, traducerea lui Milescu a fost revăzută de Dosoftei, care prefera termenul *părinte*, la fel ca Nicolae Milescu.

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

celor ce trăiesc în corturi (MS. 45), termen preluat şi în BIBL. 1688 (acesta va fi înlocuit însă cu *tată* în BIBL. 1795). În MS. 4383, un text de provenienţă sudică, găsim termenul *tată* în acest context. Aceeaşi situaţie se înregistrează şi la Fac. 17:5, în contextul: „Şi nu te vei mai numi Avram, ci Avraam va fi numele tău, căci am să te fac tată a mulţime de popoare" (BIBL. 1988): MS. 45 şi BIBL. 1688 conţin termenul *părinte*, în timp ce traducătorul MS. 4389 îl preferă pe *tată*, această ultimă opţiune aflându-se şi în BIBL. 1795.

Psaltirea necesită o discuţie mai amplă, întrucât deseori textele cuprinse în ea au căpătat o dimensiune orală. În psalmi, termenul care desemnează relaţia părintească numără 19 ocurenţe. Din aceste ocurenţe, cinci sunt la singular, cu sensul de 'tată'[4]. În Ps. 26:10 (26:16 în BIBL. 1988: „Căci tatăl meu şi mama mea m-au părăsit, dar Domnul m-a luat"), apare de obicei termenul *tată* (PH, PS, PC², PB, BIBL. 1688, BIBL. 1795). În acest pasaj, gr. *ἐγκαταλείπω* 'a lăsa; a abandona' (v. BAILLY) este redat cu primul sens în textul slavon: ***оставити*** (dar VUL. îl întrebuinţează pe *derelinquere*), de unde în textul românesc al psaltirilor rotacizante a rezultat *a lăsa*. Fragmentul fiind dependent de textul slavon, avem un indiciu că *tată* a avut aici ca model sl. ***отьць,*** fapt important pentru a discuta dacă originalul a avut vreo influenţă în selectarea unui anumit cuvânt din seria sinonimică. Dosoftei urmează probabil textul grecesc: *părăsâră*. Acest verset are şi mai departe tot model slavon: *e Domnul preimi-me* (PS), *m-au priimit* (PD), după sl. ***въспрѣмтити*** (textul grecesc are aici *προσλαμβάνω,* redat în BIBL. 1988 prin *a lua*, iar cel latinesc *colligere*). Aşadar, *tată* are în PS drept model sl. *ot´c´*. În Ps. 67:5, versiunile din secolul al XVI-lea conservă termenul *tată*, pe care îl întâlnim apoi şi în PB. Începând cu secolul al XVII-lea, în toate versiunile se optează pentru *părinte*: *Turburare-se de către faţa lui părintele sărăimanilor şi judecătoriului văduilor* (MS. 45); *Turbure-se de către faţa lui, părintelui celor săraci şi judecătoriul văduvelor* (BIBL.1688, de unde trece şi în BIBL. 1795); *Să se turbure de faţa lui, Tatălui săracilor şi judecătoriului văduvelor* (MS. 4389). Aparenta extindere a circulaţiei termenului *părinte* se explică aici prin faptul că MS. 45 a stat la baza BIBL.1688. Opţiunea lui Milescu, trecând prin BIBL. 1688 şi BIBL. 1795, a supravieţuit până azi, căci se regăseşte în BIBL. 1988 şi BIBL. ANANIA. Ps. 88:26, vorbind despre David, reprezintă, potrivit notei mitropolitului Bartolomeu la pasajul în discuţie din BIBL. ANANIA, o referire profetică la Iisus Hristos, cel care îl va numi pe Dumnezeu „Tatăl meu". În traducerea şi diortosirea pasajului, cărturarii români au avut aceleaşi opţiuni lexicale, diferenţele fiind doar de ordin fonetic: *Tatăl mieu eşti Tu, Dumnezeul mieu şi sprijinitorul mântuirii meale* (BIBL. 1795, 88:26). Excepţie face PB: *Părintele mieu eşti Tu, Dumnezăul mieu şi stinca spăseniei meale*. Deoarece nu se regăseşte în versiuni anterioare, opţiunea pentru *părinte* în acest pasaj trebuie pusă pe

[4] Textele în care am efectuat comparaţia sunt: PH, PS, PC² (= *Psaltirea* lui Coresi), PB, PD (= *Psaltirea* lui Dosoftei), Ms. 45, Ms. 4389, BIBL. 1688, BIBL. 1795, BIBL. 1988. Pentru PC² şi PD ne-am folosit de aparatul critic din CANDREA, PS. Asupra concordanţei între psaltirile româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, vezi N.A. Ursu, în MLD, vol. XI, p. 145-156.

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

seama traducătorului, la fel ca şi *stîncă*. Psalmul 102 este foarte răspândit datorită uzului său liturgic. În secolul al XVI-lea, versetul 13 conţinea cuvântul *tată*, înlocuit în secolul următor cu *părinte*: *Ca miluiaşte tatăl fiii, miluiaşte Domnul fricoşii de el* (PS); *Cumu-i milă părintelui de fiiu, aşea-i milă Domnului de ceia ce să tem de El* (PB); *În ce chip miluiêşte părintele pre fii, au miluit Domnul pre cei ce să tem de el* (BIBL. 1688); *În ce chip îndură părintele fiii, îndură-să Domnul pre ceia ci să tem de el* (MS. 45); *Cum miluiêşte tatăl pre feciori, va milui Domnul pre ceia ce se tem de dânsul* (MS. 4389). Samuil Micu actualizează versetul din BIBL. 1688, înlocuindu-l pe *părinte* cu *tată*. Antim, în CEASL. 1715, p. 54, dă versiunea consacrată azi în Ps. 102:13: *În ce chip miluiaşte Tatăl pre fii, au miluit Domnul pre cei ce să tem de dânsul*. Mai remarcăm că introducerea propoziţiei prin *cum* sugerează dependenţa de un original slavon cu *æko*, faţă de *în ce chip*, care are ca model greaca. Am lăsat la urmă Ps. 44:10, căci a pătruns în cult (ca irmos în *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*), cunoscând, prin aceasta, o largă răspândire: *Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta şi uită poporul tău şi casa părintelui tău* (BIBL. 1988). În PS şi PH nu se înregistrează variaţii semnificative (*tătânrilui/tatălui*), în schimb o noutate apare în PC[2]: *părintelui*. Şi în secolul al XVII-lea versetul prezintă unitate în diferitele versiuni, variaţiile fiind minore: *Ascultă, fiică, şi vezi, şi pleacă urêchea ta, şi uită norodul tău şi casa tătâne-tău* (BIBL.1688). Dosoftei dă stihurile din Paraclis în limba slavonă, deci nu putem şti cum ar fi sunat irmosul *Ascultă fiică şi vezi*... în textul cărturarului moldovean. Dar există un alt pasaj din Paraclis unde este dezvăluită preferinţa cărturarului moldovean pentru *părinte*: *Perinte, Fiiule şi Duhul cel Sfânt, Troiţă Sfântă, curăţêşte mulţâmea greşealelor noastre* (DOSOFTEI, PARACL., f. 26[r]). Spre deosebire de Dosoftei, Antim foloseşte în Paraclis termenul *tată*: *Ascultă, fiică, şi vezi, şi pleacă urêchia ta, şi uită norodul tău şi casa tătâne-tău* (CEASL. 1715, p. 448-449), la fel ca în rugăciunea domnească, în doxologie şi în ecfonisuri. În acelaşi paraclis, însă, selectează şi varianta *părinte*: *Părinte, cuvântule şi Duhule, Troiţă Sfântă, curăţêşte mulţimea greşalelor noastre* (CEASL. 1715, p. 450). Examinarea acestor fragmente de psalmi nu este suficientă pentru a rezolva originea termenului *părinte*, însă se poate concluziona că în MS. 45, care a avut original grecesc şi traducător moldovean, este clară opţiunea pentru *părinte*, iar în MS. 4389, care descinde din slavonă şi este redactat de un cărturar muntean, pentru *tată*. De asemenea, nu am putut remarcat o înrâurire a originalului (grecesc sau slavonesc) în selecţia unuia din cei doi termeni în discuţie.

În încercarea noastră de a lămuri condiţiile în care se face selecţia pentru un termen sau altul din seria sinonimică *părinte – tată*, am cercetat cele două evanghelii care conţin rugăciunea *Tatăl nostru*. La Matei, textul grecesc conţine 59 de ocurenţe ale termenului *pathvr*. În *Evangheliarul de la Sibiu*, prezenţa lui *părinte* e rarisimă: apare o singură dată la vocativ singular (Mat. 11:26, în ES, 34[v]), iar la plural mai înregistrează patru ocurenţe (două la nominativ-acuzativ: *părinţi* 28[v] şi 89[r] şi două la genitiv: *părinţilor* 92[r]). Aşadar, tipăritura sibiană are la Matei un singur pasaj care ne interesează (dar nu trebuie să uităm că textul este incomplet). În *Tetraevangheliarul* lui Coresi, *părinte* are la Matei patru ocurenţe. Situaţia se prezintă astfel: Mat. 11:25-27 (ES 34[v], CT 22[v]); Mat. 23:9 (CT 49[v]); Mat. 25:34 (CT 56[v]); Mat. 28:19 (CT 66[v]; în

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

ES pasajul nu se păstrează). Pasajul de la Mat. 11:25-27 este deosebit de important pentru studierea problemei, deoarece el cuprinde mai multe ocurenţe ale termenului, în cele mai multe versiuni având un caz de sinonimie *in praesentia*. În BIBL. 1988 textul arată astfel: „Iisus a zis: Te slăvesc pe Tine, *Părinte*, Doamne al cerului şi al pământului, căci ai ascuns acestea de cei înţelepţi şi pricepuţi şi le-ai descoperit pruncilor. Da, *Părinte*, căci aşa a fost bunăvoirea înaintea Ta. Toate Mi-au fost date de către *Tatăl* Meu şi nimeni nu cunoaşte pe Fiul, decât numai *Tatăl*, nici pe *Tatăl* nu-L cunoaşte nimeni, decât numai Fiul şi cel căruia va voi Fiul să-i descopere". Noul Testament de la Bălgrad prezintă următoarele opţiuni, care se regăsesc şi în *Biblia* de la Bucureşti: „Laudă Ţie dau *Părinte*, Domn ceriului şi al pământului, că ai ascuns aceastea de mândri şi de înţelepţi şi le-ai arătat porobocilor. Bine-i, *Părinte*, că aşia Ţe-au plăcut Ţie. Toate sânt Mie date de la *Tatăl* Mieu, şi nime nu cunoaşte pre Fiiul, numai *Tatăl*, nece pre *Tatăl* nime nu-L cunoaşte cineva, numai Fiiul, şi cui va Fiiul să i-L arate". Nu putem şti dacă oscilaţia între cele două cuvinte în aceste pasaje este o influenţă a versiunilor mai vechi sau avem de a face cu o variaţie diafazică, ţinând seama că *părinte* e utilizat mai ales pentru nuanţa lui solemnă. În textele care precedă tipăritura bălgrădeană, situaţia este la fel de complicată: „Ispovedescu-me ţie, tată, Domn cerului şî pomântului" (ES). Traducătorul pare că a urmat aici originalul slavon: **„Исповѣдаѫтисѧ ѠЦ҃е Гⷭи нб҃си и ꙁемли"**. La Coresi cuvântul este omis. În versetul următor, fiind motivat probabil de prezenţa sa în vocativ, apare *părinte*: „Ei părinte că aşa fu bunavoia nainte ta", fidel versiunii slavone alăturate: **„Ѳи ѻ҃че ꙗко тако бысть благоволеніе прѣдь тобоѫ"**. Traducătorul pare că urmează aici versiunea de la Sibiu sau acelaşi original slavon: „Ei, părinte că aşa fu bună vrêre înaintê ta". Versetul următor nu mai prezintă oscilaţii, ES şi CT selectându-l pe *tată*: „Tote mie date sămt de tată-miu şi nime nu ştii pre fiiul numai tată. Nece pre tată nime nu ştii numai fiiul şi cui va fiiul să descopere" (ES).

La Luca, *πατήρ* are 47 de ocurenţe. Am cercetat exhaustiv ocurenţele din această evanghelie, comparând *Tetraevangheliarul* lui Coresi cu Noul Testament de la Bălgrad. Lăsând deoparte atestările la plural ale termenului *părinte*, care nu au relevanţă în discuţia de faţă, rămânem cu 24 de ocurenţe la Luca. Trebuie remarcat numărul mare de ocurenţe în comparaţie cu versiunea de la Matei. Ştiind că la traducerea evangheliilor au lucrat persoane diferite, ipoteza de lucru este că traducătorul Evangheliei de la Luca avea în graiul său pe *părinte* ca primă opţiune în exprimarea filiaţiei.

La Luc. 1:32, *părinte* lipseşte din CT şi NTB 1648, dar se află în ediţiile ulterioare: „Acesta va fi mare şi Fiul Celui Preaînalt se va chema şi Domnul Dumnezeu Îi va da Lui tronul lui David, părintele Său" (BIBL. 1988). Versetul face parte din episodul vestirii arhanghelului Gavriil. Importanţa sa i-a putut imprima un conservatorism mai pronunţat, dar nu trebuie să scăpăm din vedere sensul de 'strămoş' actualizat în context. Acelaşi sens apare şi la Luc. 1:73 „De jurământul cu care S-a jurat către Avraam, părintele nostru" (BIBL. 1988), unde versiunile vechi conţin termenul *părinte* (CT) sau *tată* (NTB 1648).

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

La Luc. 2:48-49 apar două situaţii: Iisus se află în centrul unei discuţiei în care se vorbeşte mai întâi despre tatăl pământesc, apoi despre cel ceresc. Doar versiunea din CT conţine termenul *părinte*, în ambele cazuri: „Iată, părintele tău şi eu ustenit-am căutând tine"; „Ce căutaţi mine? nu ştiţi că într-acestea ce sânt părintele mieu cade-se a-m fi?".

Pasajul de la Luc. 10:21-22 corespunde celui de la Mat. 11:25-27, prezentat mai sus, având cinci ocurenţe ale termenului. CT îl conţine pe *părinte* de două ori, în timp ce NTB 1648 îl întrebuinţează de trei ori. Trecând peste cele două ocurenţe ale termenului în contextul adresării directe către Dumnezeu (NTB 1648: „Slavă dau Ţie, Părinte", „Aşa, Părinte, că aşa plăcu Ţie"), în versetul 22 doar tipăritura bălgrădeană îl mai utilizează: „Toate-Mi sânt date de la Părintele Mieu şi nime nu ştie cine iaste Fiiul, fără numai Tatăl şi cine iaste Tatăl, fără numai Fiiul". Ca în multe alte situaţii din textele vechi, *părinte* apare aici când este însoţit de adjectivul posesiv, dar lipseşte în situaţiile când desemnarea *tatălui* se face fără ajutorul posesivului. Atestă această situaţie un regres al întrebuinţării cuvântului într-un grai dacoromân? Curios este că la Luc. 22:29, într-o situaţie asemănătoare, CT este cel care conservă forma *părinte*, în timp ce NTB 1648 dă aici *tată*.

La Luc. 11:11, termenul *părinte* este conservat atât de CT, cât şi de NTB 1648, cu sensul de 'bărbat în raport cu fiii săi'. Termenul este întrebuinţat şi la Luc. 12:30, doar de traducătorul CT, cu sensul de 'tată ceresc'.

Pericopa Fiului risipitor (Luc. 15:11-32) ilustrează statutul pe care îl avea în graiuri termenul *părinte*, fiind interesantă mai ales pentru frecvenţa formulelor de adresare. Cele 21 de versete conţin 12 ocurenţe ale lui *pathvr* în textul grecesc. Tipăritura coresiană îl întrebuinţează pe *părinte* în 11 situaţii. Surprinzătoare este însă lipsa acestui cuvânt din fragmentul corespunzător al NTB 1648. Ştiind că ieromonahul Silvestru, primul traducător al tipăriturii bălgrădene, dăduse în româneşte cu câţiva ani mai devreme textul CAZ. GOV., am colaţionat cele două versiuni ale acestei pericope. Trecând peste faptul că lipsesc coincidenţele lexicale care să indice mâna aceluiaşi traducător în pasajul de faţă (deci presupunem intervenţia cărturarilor ardeleni în acest fragment din NTB 1648), am remarcat prezenţa ca normă a lui *părinte* la Silvestru, care era vorbitor al unui grai oltenesc (de tranziţie). O cercetare exhaustivă a raporturilor dintre fragmentele biblice aflate în CAZ. GOV. şi pasajele corespunzătoare din NTB 1648 ar oferi un răspuns şi în problema de faţă.

La Luc. 16:24, traducătorii CT şi NTB 1648 întrebuinţează forma *părinte*, aici exprimând respectul: „Părinte Avraame, fie-ţi milă de mine" (NTB 1648). Cu acelaşi rol apare la 16:27: „Rogu-te dară, părinte, ca să trimeţi pre el în casa tătâni-mieu" (NTB 1648), redat întocmai şi în CT. Situaţia se repetă la Luc. 16:30, unde NTB 1648 pare să fie în relaţie cu CT. Următoarelor patru pasaje le-am acordat o atenţie specială, deoarece seria sinonimică apare până în versiunile contemporane. Pasajul de la Luc. 22:42 apare, cu foarte mici variaţii, în CT, NTB 1648, BIBL. 1688 şi BIBL. 1795: „*Părinte*, dê-i vrê să treacă păharul acesta de la Mine, însă nu a Mea voie, ce a Ta să fie" (CT). La Luc. 23:34, *Tetraevangheliarul* lui Coresi („Părinte, lasă lor, nu ştiu

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

amu ce fac") nu mai este urmat de traducerile ulterioare: „Părinte, iartă lor, că nu ştiu ce fac" (NTB 1648, BIBL. 1688, BIBL. 1795). O situaţie paradoxală apare la Luc. 23:34, unde în cazul lui *părinte* tradiţia textuală este unitară, însă se remarcă relaţia dintre versiuni, de la cea mai veche până la Samuil Micu: „Şi strigă cu glas mare Iisus, zise: «Părinte, în mânile Tale dau sufletul Mieu». Şi aceasta zise, răposă" (CT); „Şi strigând Iisus cu glas mare, zise: «Părinte, în mânile Tale dau sufletul Mieu». Şi aceastea zicând, răposă" (NTB 1648); „Şi strigând Iisus cu glas mare, zise: «Părinte, în mânile Tale dau duhul Mieu». Şi aceastea zicând, îş deade duhul" (BIBL. 1688); „Şi, strigând cu glas mare, Iisus au zis: «Părinte, în mânile Tale dau Duhul Mieu». Aceastea zicând, au răposat" (BIBL. 1795). Samuil Micu se întoarce aici la Coresi şi NTB 1648.

La Luc. 24:49 versiunile actuale nu au mai păstrat forma *părinte*, dar ea apare la Coresi: „Şi iată eu tremête-voi făgăduita părintelui mieu spre voi. Voi şedeţi în cetatê Ierusalimului până vă veţi îmbrăca cu tărie de sus" (CT); „Şi iată, Eu voiu trimite făgăduinţa Tatălui Mieu spre voi; iară voi rămâneţi în Ierosalim, până vă veţi îmbrăca cu puteare de sus" (NTB 1648; BIBL. 1688 prezintă o versiune asemănătoare). Din nou Samuil Micu reia tradiţia, preluând soluţiile din textul coresian (v. *părinte* şi *şedeţi*): „Şi, iată, Eu voiu trimite făgăduinţa Părintelui Mieu la voi; iară voi şedeţi în cetatea Ierusalimului, până când vă veţi îmbrăca cu puteare de sus".

Dificultatea de a identifica sursa opţiunilor pentru un anume cuvânt din această serie sinonimică nu este depăşită nici prin examinarea altor tipărituri bisericeşti. În CEASL. 1715 avem următoarele oscilaţii: la utrenie, în *Cântările treimice*, glasul al 3-lea: „Pre *Tatăl* cel fără început, pre Fiiul cel împreună fără început, pre Duhul cel împreună vecuitoriu, Dumnezeire una, ca heruvimii a slăvi îndrăznind, zicem: Sfânt, Sfânt, Sfânt…" (CEASL. 1715, p. 59); la glasul al 4-lea: „Pre *Părintele* tău cel fără început, şi pre tine Hristoase Dumnezeule, şi pre Duhul tău cel preasfânt…" (*ibid.*, p. 60); la glasul al 5-lea: „Cela ce în pântece fecioresc ai încăput şi din sânurile *Tatălui* nu te-ai usibit, cu îngerii Hristoase Dumnezeule priimeaşte şi pre noi…" (*ibid.*). Luminânda de joi a Născătoarei de Dumnezeu: „Marie Preacurată, cădêlniţă de aur, cêia ce ai fost încăpêre Dumnezeirei ceii neîncăpute, întru carea *Tatăl* bine au voit şi Fiiul s-au sălăşluit şi Duhul cel preasfânt umbrindute pre tine fecioară…" (*ibid.*, p. 86).

În CEASL. 1696, înaintea Doxologiei mari, apare ecfonisul conţinând termenul *tată*: „Ţie ţi să cuvine slava, Doamne Dumnedzăul nostru, şi ţie slavă tremitem, *Tatălui* şi Fiiului şi Duhului Sfânt, acum şi pururea şi în veacii de veaci, amin" (CEASL. 1696, f. 76^{r}), diferit de ecfonisul următor în problema care ne interesează: „Ţie să cuvine lauda, ţie să cuvine cântarea, ţie să cuvine slava: *Părintelui* şi Fiiului şi Duhului Sfânt (f. 78^{v}). Tot *părinte* avem şi în ecfonisul care se rosteşte la pavecerniţă, după troparele de umilinţă: „Ţie mărire trimitem, *Părintelui* şi Fiiului şi Duhului Sfânt…" (f. 143^{r}). În troparele de după Cântarea Proorocului Isaia, la pavecerniţa mare, este prezent din nou *tată*: „Firea heruvimilor cea fără trup, cu cântări netăcute te slavoslovesc. Vieţuitorii serafimii cei cu şase aripi cu glasuri

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

neîncetate te înalţă şi toţi voinicii îngeri te laudă cu cântări de trei ori sfinte, că eşti *Tată* mai de nainte de toţi şi ai şi pre Fiiul tău fără de început…" (f. 156r).

Un fragment de primă importanţă în studierea acestei sinonimii este un pasaj din Doxologia mare. Am dat intenţionat un fragment mai lung, tocmai pentru a se vedea coincidenţele dintre tipărituri: CEASL. 1696, f. 76r-v: „Doamne, Împăratul ceriului, Doamne, *Părinte* a toate ţiitoriule şi Doamne, Fiiule Unul Născut, Iisuse Hristoase şi Duhule Sfinte. Doamne Dumnedzău, mieluşelul lui Dumnedzău, Fiiul *Părintelui* .. Priimêşte rugăciunile noastre cela ce şedzi de-a direapta *Părintelui* miluiaşte-ne pre noi … întru slava lui Dumnedzău *Părintelui*, amin". CEASL. 1715, p. 90: „Doamne, Împărate ceresc, Dumnezeule, *Părinte* atotţiitoriule, Doamne, Fiiule Unul Născut, Iisuse Hristoase şi Sfinte Duhule. Doamne Dumnezeule, mieluşălul lui Dumnezeu, Fiiul *Tatălui* … Priimêşte rugăciunea noastră, cel ce şăzi de-a dreapta *Tatălui* şi ne mântuiaşte pre noi … întru mărirea lui Dumnezeu *Tatăl*, amin". *Ceaslovul* de la 1696 înregistrează patru ocurenţe ale lui *părinte*, spre deosebire de *Ceaslovul* din 1715, care reţine această opţiune lexicală doar la început, poate legat de ideea de *atotţiitor*. Considerăm relevantă şi relaţia dintre cuplurile *tată* – *fiu* şi *părinte* – *fiu* care este un indiciu că *tată* şi *părinte* erau în opoziţie funcţională într-o anumită zonă. Am remarcat acest lucru şi în alte texte, unde *părinte* apare mai ales la vocativ, iar *tată* apare când este în opoziţie cu *fiu* (mai ales vorbindu-se despre Sfânta Treime). Faptul demonstrează încă o dată că *părinte* – *tată* era opoziţie funcţională în unele zone.

La Antim problema este mult mai complexă, fiind dificil de identificat altă cauză în afara nevoii de expresivitate. În *Didahii*, mitropolitul ivirean foloseşte mult mai des cuvântul *tată*: „Fiiul său, carele iaste născut din Tatăl" (ANTIM, p. 31). Există pasaje în care apare sinonimia *in praesentia*: Antim vorbeşte despre durerea lui Iisus la moartea lui Lazăr, arătând că „gemu cu duhul şi să turbură pre sine", lăcrimă, iar apoi „au rădicat ochii în sus şi s-au rugat pentru dânsul lui Dumnezeu Tatăl: Părinte, mulţumescu-ţ că m-ai ascultat" (f. 133v). Antim citează aici de la In. 11:41, ca în BIBL. 1688 (de unde preia întocmai BIBL. 1795). *Părinte* poate veni chiar din NTB 1648: „Părinte, har Ţie dau, că M-ai ascultatu", ultima parte fiind revizuită de diortositorii ediţiei de la 1688. Pare că *părinte* e preferat în invocaţii, iar *tată* apare mai ales atunci când se prezintă un raport de filiaţie. Într-un pasaj din *Didahii*, Antim citează de la Iov, 17: „«Pre moartea am chiemat-o să-mi fie tată», adecă, ca cum ar zice: moartea-mi iaste tatăl, carele mă naşte" (f. 202v). Pe câteva file se întinde explicaţia lui Antim, care dezvoltă ideea din Cartea lui Iov, arătând că omul are trei naşteri: cea trupească, cea duhovnicească (botezul) şi cea mântuitoare (moartea trupului, când se naşte sufletul în veşnicie). Astfel, moartea e tată, ceea ce însemnă că moartea îl naşte pe om în nemurire. Ca şi în alte cazuri, când vine vorba de filiaţie, Antim întrebuinţează exclusiv *tată*.

În *Manuscrisul de la Ieud*, termenul *părinte* apare de trei ori. În două cazuri desemnează ideea de 'tată ceresc': „Iisus Hristos ... deade lui Dumnedzeu perintelui său" (MI, f. 190r), „iaste de la nevădzutul părinte şi <de> la fiiul şi de la sfântul duh" (MI, f. 183v). A treia ocurenţă este cu sensul de 'bărbat în raport cu fiii săi':

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

„amar acelui fecior ce-şi amărreaşte părintele său" (MI, f. 181v). *Tată* apare de două ori, în ambele situaţii în sintagma *tatul nevădzut* 'tatăl ceresc' (MI, f. 178r). Dintr-un număr atât de mic de ocurenţe este dificil să extragem o concluzie, dar trebuie remarcat faptul că tatăl pământesc este desemnat prin *părinte*. Într-un alt text de provenienţă nordică întâlnim aceeaşi situaţie: *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan*, în care N. Drăganu vedea cel mai vechi fragment de ceaslov românesc (în studiul filologic la COD. GŞ, p. 192), conţine ca normă cuvântul *părinte*. În mod surprinzător, acesta este generalizat inclusiv în ecfonisuri, pentru care se presupune o stabilitate mai mare, ca forme ale discursului repetat. Semnificativă este şi situaţia din *Sicriul de aur*, în care Ioan Zoba citează de două ori din Noul Testament de la Bălgrad, înlocuindu-l pe *tată* cu *părinte* (ZOBA SICR, f. 30r, 76v), de unde putem trage concluzia că acesta din urmă aparţinea graiului autorului. Aceste trei texte atestă preferinţa pentru *părinte* în graiurile nordice.

Trecând la texte laice, putem deduce sensul cuvântului *părinte* cercetând salutaţia scrisorilor din arhivele Bistriţei publicate de Al. Rosetti. Astfel, în scrisoarea nr. 8, datând din 1600 şi adresată de un fiu părinţilor săi, salutaţia începe astfel: „Scriu închinăciune şi moltă sănătate părinteloi meu Spiridon şi maiciei mêle Constandeei", adresarea fiind: „La părintile miu, la Spiridon" (ROSETTI, SCR. BISTR., p. 34). În scrisoarea nr. 44, călugării mănăstirii Voroneţ vorbesc despre „părintele nostru Athanasie" (episcopul Atanasie de Roman), care fusese jefuit de un tâlhar închis la Bistriţa: „sfinţiia sa iaste părinte om bun ... cinstit părinte". În scrisoarea cu nr. 48, trimisă din Câmpulung Moldovenesc la 17 decembrie 1620, Gavriil, vornicul de Câmpulung, către primarul Bistriţei, se adresează astfel: „Al mieu cinstit şi ales părinte, Măriia ta birău de cetatea Bistriţei". Avem, aşadar, trei întrebuinţări diferite ale cuvântului *părinte*: 1. bărbat considerat în raport cu fiii săi; 2. titlu de reverenţă faţă de un cleric; 3. titlu de reverenţă faţă de o autoritate laică.

Din textele pe care le-am avut în vedere am remarcat şi alte motive posibile ale folosirii termenului *părinte* în locul lui *tată*. La un cărturar rafinat cum era Spătarul Milescu, oscilaţia dintre *tată* şi *părinte* poate avea o motivaţie teologică. În *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinţei noastre*, pe care Milescu o alcătuieşte traducând texte din Sfântul Atanasie al Alexandriei, se explică termenul grecesc *πατήρ*: „Pentru ce să chiamă Părintele Părinte? Răspuns: Pentru că elinêşte să chiamă *πατήρ*, adică toate le păzêşte. Întrebare: Dar Fiiul pentru ce? Pentru că e născut de la Părintele" (MILESCU, p. 94)[5]. Virgil Cândea notează, la a noua întrebare, că traducerea lui Milescu este inexactă, autorul stabilind de fapt egalitatea dintre Tatăl şi Fiul printr-un joc de cuvinte care are sens doar în limba greacă. Apropierea formală de gr. *πατήρ* nu explică deplin utilizarea termenului *părinte* în româna veche.

S-ar putea explica prezenţa cuvântului *părinte* în rugăciunea domnească şi prin falsa atracţie etimologică: *părinte* (< lat. *parentem*) a putut fi identificat în mod eronat

[5] Vezi versiunea grecească: Atanasie al Alexandriei, *Alte întrebări*, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Patres graeci*, t. XXVIII, Paris, 1887, col. 783.

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

cu latinescul *pater*, aşa cum rezultă de la Grigore Ureche („De la râmleni, ce le zicem latini: … *părinte* [ei zic] *pater*; *al nostru*, *noster*, şi altele multe den limba latinească") şi Del Chiaro (în notele lingvistice care precedă *Vocabularul italian-român*, 1718, acesta face câteva apropieri de limbă între română şi latină: *Adam Parinte al nostro a peccatuit / Adam Padre nostro hà peccato*; dar în rugăciunea domnească apare *tată*: *Tato al nostro, care jes in cerul, sfinzeàscase numele al teo / Padre nostro, il quale sei ne'cieli, santifischisi il nome tuo, ec.* (MIHĂILĂ, CULT., p. 47). Au fost cercetători care l-au explicat şi pe *părinte* din versiunea lui Luca Stroici tot prin această falsă atracţie etimologică. Ţinând cont de faptul că termenul apare nu doar la Stroici, ci şi la alţi cărturari din jumătatea nordică a teritoriului dacoromân, credem că prezenţa acestuia în rugăciune este o particularitate dialectală şi nu o dovadă de latinism timpuriu.

Cele discutate sunt în măsură să arate că motivaţia stilistică nu explică suficient sinonimia *tată* – *părinte* în textele vechi româneşti de până la Antim Ivireanul. Faptul că traducătorul evangheliei de la Luca inclusă în *Tetraevangheliarul* lui Coresi foloseşte termenul *părinte* într-un număr mult mai mare de cazuri în comparaţie cu ceilalţi autori este un lucru semnificativ, la fel ca preferinţa lui la cărturarii moldoveni (Milescu, Dosoftei) şi ardeleni (Ioan Zoba). Remarcând că aceşti cărturari sunt vorbitori de graiuri nordice, putem concluziona că termenul *părinte* era o particularitate dialectală nordică a spaţiului dacoromân. El se prezintă ca o variaţie diatopică pentru care în momentul de faţă avem date insuficiente. Înlocuirea lui *părinte* cu *tată* atestă circulaţia în regres a primului termen sau intervenţia unui cărturar dintr-o altă arie dialectală. Asemenea cazuri nu sunt rare. În *Bucoavna* de la Bălgrad, formula de botez sună astfel: „Botează-să robul (sau roaba) lui Dumnezău imerec, întru Numele Părintelui – amin..." (v. BUC. 1699). În Bucoavna de la 1744 *părinte* este înlocuit cu *tată*.

Azi termenul poate fi considerat un relict din epoca veche a scrisului românesc. Când nu este aşa, el apare doar cu valenţe stilistice. Interesantă este sinonimia *in praesentia* care se întâlneşte într-o notă a Mitropolitului Bartolomeu la Ieremia 6:8: „Părintele îşi pedepseşte copilul pentru ca acesta să nu rămână fără tată" (BIBL. ANANIA, nota *d*). Tot un element din limba veche este prezenţa termenului în Rugăciunea amvonului, într-un fragment preluat de la Iac. 1:17: „Toată darea cea bună, şi tot darul desăvârşit, de sus este, pogorându-se de la Tine, *Părintele* luminilor, şi Ţie slavă şi mulţumire şi închinăciune înălţăm, *Tatălui* şi Fiului şi Sfântului Duh..." (LIT. 2008, p. 198).

Bibliografie

ANTIM = Antim Ivireanul, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

BIBL. 1688 = *Biblia ádecă Dumnezeiasca Scriptuă a ceii Vechi şi ale ceii Noao Leage* [...], Bucureşti, 1688 [ediţie modernă: Institutul Biblic şi de Misiune al BOR, Bucureşti, 1998].

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

BIBL. 1795 = Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi şi a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înţălesul limbii româneşti [...], Blaj, 1795. [Versiunea Samuil Micu, ed. modernă: Roma, 2000].

BIBL. 1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită [...] cu aprobarea Sfântului Sinod, Bucureşti, 1988.

BIBL. ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Versiune întocmită de I. P. S. Bartolomeu Valeriu Anania. Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2001.

CAZ. GOV. = *Evanghelie învățătoare, Govora, 1642*, ediţie, studiu introductiv, note şi glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2011.

CEASL. 1696 = *Ceaslovеț, care are întru sine slujbele de noapte și de dzi*, Sibiu, 1696.

CEASL. 1715 = *Ceasoslov*, Târgovişte, 1715.

CL = *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.

COD. GŞ = *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, voievodul Moldovei*, studiu şi transcriere de N. Drăganu, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", III, 1924-1925, p. 182-254.

CT = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi (Braşov 1560-1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti*, ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.

DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, serie veche (literele A-B, C, D-De, F-I, J-lacustru, Ladă-lepăda, Lepăda-lojniță), Bucureşti, 1913-1949, serie nouă (literele M, N, O, P, R, S, Ş, T, Ţ, V), Bucureşti, 1965 şi urm.

DOSOFTEI, PARACL. = Dosoftei, *Acatistul și Paraclisul Precistei*, Uniev, 1673.

ES = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1971.

LIT. 2008 = *Liturghier*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod şi cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 2008.

MI = *Manuscrisul de la Ieud,* ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977.

MIHĂILĂ, CULT. = Gheorghe Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european: studii și texte*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979.

MILESCU = Nicolae Spătarul Milescu, *Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului. Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*, ediţie îngrijită, introducere, tabel biobibliografic, text stabilit, traducerea textului latin, note şi comentarii de Traian Diaconescu, Institutul European, Iaşi, 1997 (ediţia Virgil Cândea, în *Raţiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românec*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979).

MLD I-VII, X-XI = *Monumenta linguae Dacoromanorum, Biblia 1688*, Iaşi, 1988-.

NTB 1648 =*Noul Testament sau Împăcarea au leagea noao a lui Iisus Hristos, Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu, pre limbă rumânească, cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltuiala a măriei sale Gheorghe Racoți, craiul Ardealului. Tipăritu-s-au întru a măriii sale tipografie, dentîiu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului. Anii de la întruparea Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos 1848, luna lui ghenuariu 20* (ediţie modernă: Alba Iulia, 1988).

BDD-V3583 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)

PB = *Psaltirea de la Alba Iulia: 1651*, transcriere de Alin Mihai Gherman, Mihai Moraru şi Alexandra Moraru, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2001.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I, studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, ediţie critică de I.-A. Candrea, vol. I, Bucureşti 1916.
ROSETTI, SCR. BISTR. = *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei (1592-1638)*, publicate de Al. Rosetti, Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1944.
SCURTU = Vasile Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1966.
TEXTE SEC. XVI = *Texte româneşti din secolul al XVI-lea* (coord. Ion Gheţie), Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1982.
ZOBA SICR. = Ioan Zoba din Vinţ, *Sicriul de aur*, ediţie de Anton Goţia, Editura Minerva, Bucureşti, 1984.

BDD-V3583 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:59:02 UTC)